

УДК 94:329.73(477.8):613.9”1940/1950”
DOI: 10.24919/2312-2595.8/50.242267

Лілія ГРИНИК

аспірант кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

Бібліографічний опис статті: Гриник, Л. (2021). Заходи щодо організації здорового способу життя українських націоналістів на Прикарпатті 1940–1950-х рр. (за матеріалами ГДА СБУ): теорія та практика. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 8/50, 243–272. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242267>.

**ЗАХОДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ
ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ПРИКАРПАТТІ
1940–1950-х рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГДА СБУ):
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА**

Анотація. Мета статті полягає у комплексному висвітленні проблеми здорового способу життя українських підпільників на Прикарпатті під час національно-визвольних змагань (1940–1950-х рр.). *Методологія дослідження* базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності та логічності. Використовуються загальнонаукові методи: аналіз, порівняння, узагальнення та спеціально-історичні: періодизація, історико-порівняльний та ін., а також методи критики джерел: зовнішні та внутрішні). *Наукова новизна* полягає у тому, що вперше здійснено спробу комплексного висвітлення основ здорового способу життя українських підпільників Прикарпаття на основі невідомих та маловідомих архівних матеріалів. *Висновки.* Здоровий спосіб життя в підпільних умовах розглядався одним зі шляхів досягнення поставленої мети – боротьби за УССД. Керівництво ОУН та УПА відповідально поставилось до обґрунтування його основ та належного поширення цих норм серед вояків. Інструктивні

© Лілія Гриник, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

та вишкольні матеріали цілісно висвітлювали основні принципи та чітко розподіляли обов'язки щодо їх реалізації і належного дотримання. Режим дня, харчування, фізична активність, боротьба зі шкідливими звичками – ключові моменти, яким приділялась велика увага. Порівнюючи їх із сучасними рекомендаціями, можна стверджувати про високий та належний рівень розроблених матеріалів, які відповідали і відповідають нормам охорони здоров'я вояків. Однак через умови підпільної боротьби, військові дії, які відбувались на Прикарпатті у 1940–1950 рр., підтримувати та забезпечувати тут належний рівень харчування чи гігієни було складно і не завжди вдавалось. Не менш важливим чинником було відсутність власної держави, а отже, існування та забезпечення армії – виклик не лише для вояків, а й для усього суспільства. У таких несприятливих умовах, досягнені результати є демонстрацією феноменальних зусиль.

Ключові слова: ОУН та УПА; побут; харчування; гігієна; здоров'я; спорт; шкідливі звички.

Lilia HRYNYK

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lilia_hrynyk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-0128>

To cite this article: Hrynyk, L. (2021). Zakhody shchodo orhanizatsii zdorovoho sposobu zhyttia ukrain skykh natsionalistiv na Prykarpatti 1940–1950-kh rr. (za materialamy HDA SBU): teoriia ta praktyka [Measures for the organization of a healthy lifestyle of Ukrainian nationalists in the Precarpathians 1940–1950s (based on the materials of the BSA of the SSU): theory and practice]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 8/50, 243–272. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.8/50.242267> [in Ukrainian].

**MEASURES FOR THE ORGANIZATION
OF A HEALTHY LIFESTYLE OF UKRAINIAN
NATIONALISTS IN THE PRECARPATHIANS 1940–1950s
(BASED ON THE MATERIALS OF THE BSA OF THE SSU):
THEORY AND PRACTICE**

***Summary.** The purpose of the article is to cover comprehensively the problem of a healthy lifestyle of Ukrainian underground in the Carpathians during the national liberation struggle (1940–1950's). **The research methodology** is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity and logic. Such general scientific methods as analysis, comparison, generalization and special-historical: periodization, historical-comparative, etc., as well as methods of criticism of sources: external and internal have been used. **The scientific novelty:** an attempt to comprehensively cover the basics of a healthy lifestyle of the Ukrainian underground in Prykarpattia on the basis of unknown and little-known archival materials has been made for the first time. **Conclusions.** A healthy lifestyle in the underground was seen as one of the ways to achieve the main goal – the struggle for USSD (Ukrainian Independent Conciliar State). The OUN and UPA leadership took a responsible approach to substantiating its foundations and properly disseminating these norms among soldiers. The instructional and trained materials comprehensively covered the basic principles and clearly divided the responsibilities for their implementation and proper compliance. Daily routine, nutrition, physical activity, combating bad habits – the key points to which much attention was paid. Comparing them with modern recommendations, we can say about the high and appropriate level of developed materials that met and still meet the standards of health of soldiers. However, due to the conditions of the underground struggle, military actions that took place in Prykarpattia in 1940–1950 it was difficult and not always possible to maintain and ensure an adequate level of nutrition or hygiene. An equally important factor was the absence of their own state, and thus the existence and provision of the army was a challenge not only for the soldiers but also for society as a whole. In such adverse conditions, the achieved results are a demonstration of phenomenal efforts.*

***Key words:** OUN and UPA; life; food; hygiene; health; sports; bad habit.*

Постановка проблеми. Вітчизняні наукові дослідження не можуть стояти осторонь світових наукових тенденцій. Під їх

впливом, а також на вимогу часу масштабності набирає висвітлення як узагальнювальних, так і конкретних проблем соціальної історії. Окрім того, сучасні глобалізаційні умови розвитку суспільства змушують гостро піднімати тему здоров'я. Зниження тривалості життя, погіршення екологічної ситуації, масове поширення інфекцій хворіб вимагають від керівництва держави адекватних дій. Розв'язання означеної проблеми можливе лише двома шляхами: використання історичних знань людства щодо питань збереження та зміцнення здоров'я, а також залучення сучасних світових та вітчизняних здобутків учених-практиків.

Водночас актуальність дослідження посилюється пошуком відповідей на запитання щодо забезпечення належного рівня морального та фізичного стану вояків під час російсько-української війни. У такій ситуації історія формування здорового способу життя українських підпільників постає відмінним уроком досвіду.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Відомості з історії повсякдення ОУН та УПА на ЗУЗ знайшли висвітлення у працях В. Льницького (2009, 2012, 2015, 2016; Pnytskyi & Kantor, 2018), О. Пустомітенко (2014), Я. Антонюка (2016), М. Гавришко (2015), Г. Стародубець (2005, 2008), О. Пагірі (2012), Л. Онишко (2006) та В. Ковальчука (2016). Однак відсутнє комплексне дослідження, яке б висвітлювало стан здорового способу життя українських повстанців на території Прикарпатті.

Мета статті полягає у комплексному висвітленні проблеми здорового способу життя українських підпільників на Прикарпатті під час національно-визвольних змагань (1940–1950).

Висвітлення основного матеріалу. Ведення здорового способу життя має у своїй основі дотримання основних принципів режиму дня та відпочинку, харчування, гігієни, фізичної активності, відсутності шкідливих звичок. Як було з цим під час національно-визвольних змагань?

Загальновідомо, що існування будь-яких угруповань чи спільнот базується передовсім на її здорових учасниках. Оскільки лише за таких умов можна говорити про розвиток, успіх чи перемоги. Важливість означеної проблеми розуміло керівництво ОУН та командування УПА. Окрім того, що пріоритетом вважалися здорові члени підпілля, передбачалась загальна пропаганда щодо підтримання здорового способу життя серед усього населення

Прикарпаття: *«член нашої нації мусить дбати про фізичне й моральне здоров'я, дбати про вироблення сили волі й гарту духа, необхідних у боротьбі зі супротивними хвилями, перепонами й злом, що загрожує нації»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1004).

Режим дня та дозвілля

Одним із завдань військової служби було дотримання режиму дня, який мав на меті виховати в українських повстанців військову дисципліну та підтримувати постійну бойову готовність. У підпіллі чітко регламентувались години сну та відпочину, харчування і навчання. Приблизний режим дня упівців був таким:

5:00 – рання зоря

5:10 – 5:25 – руханка

5:25 – 5:50 – миття та збирання, привітання

5:50 – молитва

6:00 – 6:30 – сніданок

6:45 – ранній звіт

7:00 – 11:30 – передполудневі заняття

12:00 – 13:45 – обідня перерва

13:00 – службовий звіт

14:00 – 18:50 – пополудневі заняття

19:00 – денний звіт

19:30 – вечєра

19:30 – 20:45 – час дозвілля

20:45 – вечєрня перевірка, час молитви

21:00 – вечєрня зоря (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 63, арк. 43).

Про ранню зорю сповіщав сурмач внутрішньої варті, що було сигналом пробудження зі сну. У зимовий період упівці вставали о 6 годині, у неділю та святкові дні – на годину пізніше (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 67, арк. 341–342). Після руханки та спільної молитви стрільці готували собі сніданок. Особливість була в тому, що це відбувалося на майже погаслих вогнищах, бо удень вогонь палити було заборонено, оскільки над лісом кружляли літаки та слідкували, чи не видно диму (Штендера, 1987, с. 130). Увесь день *«був поділений так, що кожна година була призначена на іншу працю. Заняття тривали цілий день. До полудня пророблювали практичний вишкіл, а пополудні теоретичний»* (Штендера, 1992, с. 184). У спогадах читаємо: *«коли не було боїв, ми займались вишколом, упорядковували зброю, приводили себе в*

порядок, мали політзаняття, вивчення літератури. Якогось такого «балаганства» не було жодного дня» (Мицик та ін., 2016, с. 62).

До вечірньої молитви усіх збирали звуковим сигналом (свистком). Усі залишали будь-яку роботу, знімали головні убори та ставали струнко. Лише тоді розпочинали співати молитву: *«Боже, вислухай благання – нищить незгода наш край. В єдності сила народу, Боже, нам єдність подай!...»* (Штендера, 1987, с. 244). Неділя вважалась вільним від роботи днем. Воякам наказували вислухати Службу Богу, а решту часу присвятити освітній та культурній діяльності або ж забавам (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 67, арк. 341–342).

Усі важливі завдання чи пересування територією відбувались в основному вночі з метою дотримання вимог конспірації. Тому одне із завдань вояків у вільний час полягало у тому, щоб вести щоденники спостереження. У них записували годину сходу та заходу сонця, аби знати тривалість дня і ночі (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 57143, арк. 187).

Окрім того, поширеним явищем серед підпільників було ведення особистих щоденників, у яких записували ту чи іншу цікаву інформацію. Правда, часу вести їх не завжди вистачало, а нотатки могли робити й інші члени підпілля. Вносили відомості щодо цікавих книг, графіку проведення програм на радіо тощо. Із записів дізнаємось, що у вільний час слухали передачі антирадянського змісту з Рима, Нью-Йорка, Лондона, а читали літературу історичного спрямування (Грушевського, Крип'якевича) та українських класиків – Франка, Шевченка, Лесю Українку (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 57143, арк. 199). Таке дозвілля позитивно оцінювалось керівним складом, а тим більше – заохочувалось та підтримувалось. Так, наприклад, на Прикарпатті відомо про здачу звіту щодо стану та необхідної кількості радіоприймачів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 98).

Розуміючи усю політику радянської влади, її форми і методи боротьби з визвольним рухом на Прикарпатті, членів УПА закликали до збирання та збереження будь-яких історичних пам'яток, які у майбутньому мали б велику історичну вартість. Вояків закликали збирати та записувати пісні, оповідання, легенди, вірші, які описують героїку національно-визвольних змагань. Заборонялось робити будь-які зміни у тексті, навіть стилістичні.

Вносити корективи у назви місцевостей чи особисті дані героїв дозволялося лише при впевненості у їх правдивості. Слід було усе занотовувати так, як збереглось у народі. Висувались вимоги щодо написання, якщо це відбувалося вручну, то основне – чіткість (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 177). Не менш цінними матеріалами, які можна було отримати від місцевого населення, були: ікони, картини, книги, монети та банкноти, зброя, документи, фотографії та інше. Усі зібрані речі мали упорядковуватись та реєструватися (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 83).

Окрім того, повстанців спонукали то творчої самостійної роботи, яка передбачала написання споминів чи оповідань, які б мали на меті висвітлювати усі події УПА чи діяльність окремих історичних постатей (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 178). Спогади дозволялося записувати у довільній формі: у хронологічному порядку (упорядковано за часом усі події, що пережив автор) або ж епізодично (окремі події). Автор у кінці запису обов'язково мав залишити своє псевдо, рік народження та соціальне походження (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 46–47). На сьогоднішній день також збереглась чимала кількість збірників пісень, які власне укладали українські повстанці. Так, наприклад, на Прикарпатті, у 1947 р. у невеликій кількості вийшла друком збірка пісень, яка складалася із п'яти частин. Кожна з них вміщувала комплекс пісень, різних за тематикою (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 15, арк. 238).

Творча робота передбачалась і серед референтури пропаганди. Так, наприклад, «Крилан» («Омелян», «Ераст», «Чорний») займав посаду художника та гравера в Самбірському надрайонному проводі ОУН, а згодом у Дрогобицькому окружному проводі ОУН. До його обов'язків входило художньо оформляти надруковану літературу. Він навіть за вдало виконану роботу отримав подяку, у якій йшлося: *«Вам як рисівникові (...) за вашу творчу працю, за Вашу акуратність у виконанні роботи, за карність і обов'язковість (...) складається признання»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 147–148).

3 липня 1945 р. вступав у дію наказ, який передбачав особисту щомісячну звітність члена-підпільника. Таким чином, місяць вояка складався із роботи в терені, на яку виділялось близько трьох тижнів, а написання звітів, відпочинок, особисте навчання

у сумі займали близько семи днів. Слід було вказати територію, на якій проводив діяльність, виконану роботу та скільки часу на це витратив (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 57–58, 102).

Не менш важливим завданням для вояків залишалась фізична активність. У підпільних умовах вона розглядалась через призму спорту. Керівництво неодноразово наголошувало на його важливості. Зокрема, *«велике значення спорту головно в тому, що він вводить у свої вправи ті всі чинники, які стрічаємо в житті, вчить поборювати життєві перешкоди. Можна навести тисячі примірів на те, щоб засвідчити це важливе значення спортивних вправ для кожної людини в щоденному житті. Часто життєві невдачі людини є наслідком її незагартованості, слабкої віри в свої сили, браком відповідного спортивного виховання* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 998).

Чіткий та завантажений розпорядок дня українських повстанців передбачав щоденну руханку, яка тривала близько десяти хвилин. Окрім того, закликалося раз у тиждень організовувати недалеко прогулянку, маршрут якої складав від 3 до 5 км. Найбільш вдалим днем для цього вважалась неділя. У літню пору року рекомендувалось опанувати плавання, організовувати змагання з бігу, стрибків у довжину та висоту, а також кидання каменя. Травень вважався періодом марширування на дистанцію 10 км. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 18, арк. 261).

Поширювались вказівки щодо проведення марширувань. Вони в основному були пов'язані з дотриманням вимог конспірації. Передовсім потрібно було обрати відповідне місце. Це не могли бути відкриті поля чи поляни, не підходили лісові дороги чи ліні, які було видно здалека. Особлива увага надавалася слідам, тому рекомендувалось ретельно підбирати взуття з гладкою підошвою. Заборонялись будь-які розмови, окрім наказів. Під час відпочинку не слід було збиратись групами та курити (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 71–72).

Фізичне виховання за допомогою руханок, різних видів спорту, спортивних ігор, мандрівок і таборування мало виробити в молоді незламний характер, сильну волю та товариськість. Справа спорту мала стати справою цілого українського народу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 999).

«Їжа мусить бути якостево добра!»

Забезпечення продуктами. Проблема харчування у підпільних умовах стояла досить гостро. Підбір продуктів, заготівля, постачання – викликали неабиякі труднощі в реаліях війни. Цією ланкою роботи у підпіллі відала господарча референтура. Важливу роль відігравали інтенданти, які займались постачанням харчів до своїх відділів УПА. На практиці це виглядало так: інтендант подавав запит щодо необхідних продуктів чи речей надрайонним керівникам господарчої референтури ОУН, а ті, зі свого боку, шляхом збору необхідного серед населення, передавали в УПА (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 213). Окружний інтендант не мав ніякого власного апарату, а свою роботу узгоджував з господарчим обласного Проводу ОУН (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 203–204). Господарчий референт зобов'язувався співпрацювати із жіночою сіткою та разом з її членkinями *«дбати про здорові продукти, солідне і вмiле заготовлення та їх переховування»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 427). Однак зі зменшенням чисельності ОУН та УПА, нестачею кадрів, обов'язки господарчого референта почали виконувати самі підпільники, а вже після 1949 р. потреба в існуванні господарчої референтури відпала (Ільницький, 2009, с. 109).

У який спосiб можна було отримати харчi? Найчастiше їх збирали серед населення. В. Чижевський пригадує, що цивiльне населення зазвичай надавало в тому допомогу добровiльно. Поширеними способами також були: органiзацiя акцiй на магазини, державнi бази, радгоспи i т.д. («Демид зiзнання», б.р., арк. 10). Магда Мален («Бджiлка»), перебуваючи в пiдпiллі, увесь час присвячувала збору продуктiв харчування для воякiв серед мiсцевих мешканцiв. Зазначає, що отримати їх можна було у присутностi упiвцiв, оскiльки, населення ставилось до цього з насторогою. За перiод своєї практичної дiяльностi вона близько 15 разiв зверталась до мiсцевих про допомогу. Правда, кожного разу старалися брати продукти у рiзних людей, а вiдтак до збору було залучено усе село Довге Стрийського району. Основними продуктами були хлiб та молоко, а їх отримання, зазвичай, вiдбувалось в нiчний час. Загальна кiлькiсть отриманого нею молока становила близько 60–70 лiтрiв, а щодо хлiба, то населення його давало по-рiзному: хтось цiлу буханку, а хтось – маленьку скибку. За

збір продуктів відповідали усі членкині жіночої сітки (АУСБУ ЛО, спр. П-21197, арк. 14–15).

Марія Юзич («Наталка»), будучи районним провідником жіночої сітки (р-н Комарно) з квітня до серпня 1944 р., збирала продукти харчування: сало, масло, крупи (АУСБУ ЛО, спр. П-20391, арк. 20, 52), які зазвичай забирали господарчі референти. Тому учасниці жіночої сітки не знали для кого і куди вони будуть доставлені (АУСБУ ЛО, спр. П-20391, арк. 58). Виконуючи такі ж самі функції у Старо-Самбірському районі, Олена Ворик («Мирслава») дає аналогічні свідчення: підтримувала зв'язки з господарчим референтом Іваном Курчиком, який давав відомості щодо збору необхідних продуктів харчування. Усі харчі, які їй приносили станичні, вона збирала у себе вдома, а господарчий референт їх забирав та безпосередньо доставляв підпільникам (АУСБУ ЛО, спр. П-27482, арк. 21). Стефанія Терехух («Надія»), виконуючи функції станичної села Посада Долішня Старо-Самбірського району, збрала 30 кг борошна та два літри олії (АУСБУ ЛО, спр. П-27482, арк. 50). Анна Хіміна (Калина»), будучи станичною у селі Залокоть Підбузького району, підтримувала тісні стосунки з місцевими жителями, які на постійній основі допомагали продуктами харчування для вояків (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 440, т. 8, арк. 125).

Осипа Кульчицька («Річка»), поєднуючи обов'язки санітарки та господарчого референта районного (кушового) проводу ОУН, влітку 1945 р., виконуючи свої функції у Спринському лісі Самбірського району, робила заготовки продуктів: засушувала хліб на сухарі (2–3 мішки), із борошна виготовляла макарони (2 мішки), а також проводила сортування зібраних круп, щоб контролювати їх термін придатності (АУСБУ ЛО, спр. П-36667, арк. 20, 26, 30).

У 1946 р. Іван Левкович, маючи обов'язки обліку зібраних продуктів у населення в селі Лукавиця Нижня (Стрийський р-н), зазначає, що було отримано 2,5 т зерна, 220 шт. яєць, 20 кг масла та інших продуктів. Окрім того, знаючи про розташування зернового складу УПА (на подвір'ї Марії Карачик), видавав зерно за наявності записки. У серпні 1946 р., на вимогу підпілля, із складу зерна видав 4 т жита, а через тиждень – 4,5 т (АУСБУ ЛО, спр. П-28870, арк. 17–18, 27).

На основі опрацьованих джерел можемо твердити і про факти, коли підпільники самі забезпечували себе харчами, за допомогою місцевого населення. Про такі випадки відомо у с. Опака (Підбузького) Дрогобицького району. Група вояків, що переходувались у лісі, у нічний час виходили у село і збирали продукти. Окрім того, підтримували тісні зв'язки з місцевим населенням (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 443, т. 4, арк. 1). Про таку ж ситуацію можемо говорити у селі Урич (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 443, т. 4, арк. 11–12) та Гаї Нижні цього ж району (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 440, т. 8, арк. 130). Дещо простіше із заготівлею продуктів на зиму було референту СБ Коломийського проводу «Крукові». Продукти для нього доставляли батьки через сестру (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 20, арк. 149).

Не менш важливим методом отримання продуктів харчування була організація акцій на магазини, колгоспи, заводи, поїзди. Зазвичай такі дії проводились у нічний час. Із відомостей АКС, дізнаємось, що під час однієї такої акції у Наддвірянському районі, під час затримання поїзда, було здобуто близько 12 кг ковбаси та декілька кілограм макаронів. Здійснюючи акцію у селі Зелене (Станіславська обл.), влітку 1953 р., з молокопункту вдалось здобути 4 бідони масла (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 68263, т. 2, арк. 27, 52, 203). Про численні акції на магазини, що розташовані на території Наддвірянського та Яремчанського районів, протягом тривалого часу, з метою отримання харчів, згадує Ярослав Обрубанський (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 68263, т. 2, арк. 252).

Менш застосованим методом отримання харчів була закупівля, тому про неї говоримо в останню чергу та в незначних масштабах. Цілком очевидно, що ключове місце тут відіграла наявність грошей. Як їх можна було отримати у підпіллі? Микола Андрусів згадує, що ще у період німецької окупації з цим було простіше. Основні кошти отримували з податків, які сплачували бізнесмени, вчителі, лікарі та ін. – це було близько 1 % від доходу, а також з членських внесків симпатиків чи членів (близько 20–30 коп.) та шляхом організації збірки «на бойовий фонд» серед місцевого населення. Окрім того, ОУН мала власні торгові точки, дохід з яких ішов також у загальну казну Організації. Усі кошти, зібрані у станиці чи кущі направлялись до

районного проводу, а зібранні серед населення – в окружний провід ОУН. Кожна область, таким чином, отримувала щороку майже 2 млн руб.

Однак вже станом на 1949 р. ситуація була дещо гірша: чотири рази на рік підпілля проводило збірку грошей шляхом розповсюдження бофонів або оподатковувало окремі групи населення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 2, арк. 9–11). Фінансовий референт Дрогобицького окружного проводу ОУН «Рубенок» під час допиту говорив, що грошове забезпечення у підпіллі відбувалось двома шляхами: 1. За допомогою членських внесків і 2. За допомогою збору коштів з населення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 136). Так, наприклад, під керівництвом Миколи Данилківа («Шинкар») у 1949 р. планувалось серед населення Стрийського і Сколівського районів зібрати 1 млн руб. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 144–145).

При підготовці до зими 1951–1952 рр. Ярослав Богдан згадує, що ще влітку та восени проводили заготівлю продуктів. Так, у селі Довге Підбузького району він залишив певну суму грошей місцевому жителю для закупівлі зерна та м'яса. Отримавши кошти, закупівлю продуктів мали зробити і жителі села Новий Кропивник (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 276).

Основи харчування. Однак незважаючи на це, були розроблені спеціальні рекомендації, у яких зазначалось, що їжа вояків *«мусить відповідати усім вимогам здорового та гігієнічного харчування. Їжа мусить бути якомусь добра, свіжа, смачна, зі здорових, свіжих, не зіпсутих продуктів. Страва повинна бути тепла та належно зварена»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027).

Харчування в основному базувалось на системі пайків. Було прораховано декілька видів «меню», які залежали від потреб військових:

- ✓ Нормальний харчовий пайок
- ✓ Збільшений харчовий пайок
- ✓ Дієтичний харчовий пайок
- ✓ Запасний харчовий пайок.

Нормальний харчовий пайок мав складатись із 170 гр. білку, 60 гр. товщу, 750 гр. вуглеводів (у сумі близько 3000 калорій). Зазвичай це були такі продукти: хліб (800 гр.), кадова консерва

(50 гр.), м'ясо (250 гр.), товщ (50 гр.), сіль (22 гр.), цибуля свіжа (15 гр.), масло (250 гр.), ярина (350 гр.), картопля (700 гр.).

Збільшений харчовий пайок передбачався для військових у разі збільшення фізичної активності. Так харчувалися на період рекрутських вишколів, у військових школах усіх ступенів і під час військових дій. Він мав містити близько 4000 калорій. Окрім збільшення кількості вищеперелічених продуктів, додавались: цукор, молоко, чай, сало (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027). Більшовицький агент Роман Негільчак («Хитрий»), проходячи так званий старшинський вишкіл поблизу села Братишево Тлумацького району, говорить про те, що сніданок складався із хліба з кавою, на обід вояки отримували м'ясний суп, а на вечерю – молоко з хлібом (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 202).

Дієтичний харчовий пайок можна було отримати лише за рецептом військового лікаря. Кількість продуктів та їх калорійність залежала від хвороби, яка спровокувала таке обмеження.

Запасний харчовий пайок передбачався на період військових та інших дій, коли доставка пайків унеможлилювалась. Він уже складався з меншої кількості продуктів, які мали довгий термін зберігання. Зазвичай це було: 300 гр. сухарів, 200 гр. м'ясної консерви, 25 гр. кавової консерви. Харчуватись ним можна було лише з дозволу командира. В іншому разі передбачалось покарання (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027).

Усі продукти слід було заготовляти належним чином. Так, наприклад, масло мало бути добре перетоплене, сир засолений у діжках, яйця консервовані у вапні, чай сушений, огірки та капуста квашені у бочках, грушки та яблука засушені (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 427). Керівництво ОУН закликала ретельно перевіряти усі харчі, оскільки одним із методів боротьби радянської системи з українським підпіллям була хімічно-бактеріальна війна. Заборонялось проводити заготівлю (борошно, цукор, мед та ін.) через підозрілих людей, якщо вже таке трапилось – рекомендували продати цей товар на базарі партійним працівникам чи іншим сталінським покірним, а за вилучені кошти – купити продукти у чесних громадян.

Окрім того, така система харчування передбачала взаємозаміну продуктів. Так, наприклад, м'ясо можна було замінити на

молоко та яйця, ярину – на будь-які інші крупи чи макарони, хліб – на сухарі та ін. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1027).

Особливим тогочасним продуктом уважався мед. Його заготівля проводилась винятково для роботи УЧХ. Його магазинування слід було проводити лише в районах. Чітко регламентувалась видача меду: тільки на вимогу лікаря (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 103).

Стан харчування. У надзвичайному звіті УПА-Захід «Олені» від 30.05.1945 р. ідеться про те, що через затримку доставки харчів зі Станіславської області, вояцтво Стрийської округи перебував у скрутному становищі. Зазначається, що такий стан критичний вже близько місяця, і денна порція вояка скоротилась до 420 гр. хліба, 170 гр. м'яса, 19,5 гр. кави, 230 гр. борошна та ін., масло і цукор були лише для хворих. Ситуація з кожним днем ставала гіршою (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 109).

З активізацією радянських силовиків на території Івано-Франківщини у 1946 р. значно погіршується ситуація. У скрутному становищі опинились відділи УПА у Чорному лісі, оскільки вийти у село за харчі було неможливо та ризиковано для життя (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 125). У звіті за перший квартал 1946 р. УПА-Захід «Говерля» зазначається: *«харчове постачання проходить майже виключно повстанським ладом – часто потрібно платити за нього життям повстанців»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 168). У листі господарчого референта Дрогобицького окружного проводу ОУН Миколи Данилківа («Шпіцер») до керівника Сколівського районного проводу ОУН Степана Диркавця («Шум») від 2 липня 1947 р. читаємо: *«Протягом чотирьох днів я не маю продуктів, харчуюсь хлібом і водою (...) 80 кг. білого борошна, 13 кг. мила повністю зіпсувались, а мед, масло, борошно та інші продукти до сих пір не доставлені»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 87, арк. 17). Степан «Хмель» у своїх спогадах за 1947 р. пише: *«Сидимо голодні, без харчів, бо в селі, поблизу Орова, 300 більшовиків... через три дні ми бродимо глибоким по пояс потоком до села по харчі, щоби не залишити на снігу слідів. Мої віддані вояки вискочили до сусіднього села і взяли свинку, щоби не голодувати, щоби мати що жарити на вогні»* («Зимою в бункері», б.р., ф. 9, т. 43, арк. 5). Переховуючись у криївках, харчувались в основному тими продуктовими запасами,

які вдалось здобути. Як згадує Михайло Фенін («Назар»), «у криївці було два великі бідони, у яких возять молоко. Один був повністю наповнений свинним салом, а інший – м'ясом. Окрім того були сухарі, картопля та мука» (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 57143, арк. 83, 258). Для приготування їжі у криївках користувались примусом. Так, наприклад, для забезпечення чотирьох вояків харчуванням витрачалось пів літри гасу для розпалювання. За підрахунками, на зимовий період слід було заготовити 150 літрів. Харчувались усі разом, без огляду на становище, тобто для керівників ніяких привілеїв не було. Були випадки, коли кухарі самовільно збільшували собі порції чи харчувались кращими продуктами. Після проведення слідства їм виносили смертний вирок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 164–166).

«Найголовніша засада гігієни – чистота»

Одне з ключових правил підпільного життя – гігієна. Вона розглядалась як основний шлях боротьби з хворобами, які лікувати в таких умовах було практично неможливо.

Робота санітарного відділу. Виконання завдань цієї ланки покладалось на санітарний відділ. Він складався з головного лікаря та санітарок. Окрім того, існували санвідділи воєнних округів, які мали власний штаб та керівника. Головний лікар координував свою роботу з головним лікарем Крайового Проводу ОУН (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 202–203). Допомогу надавав і господарчий референт з жіночою сіткою, які відповідали за забезпечення необхідної кількості одягу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 427). Про таку співпрацю жіночої сітки з санітарним відділом згадує і Юлія Галушак («Галичанка», «Марія») – референтка жіночої сітки (згодом УЧХ) Дрогобицького окружного Проводу ОУН. Вона особисто контактувала з референтом санітарного відділу обласного Проводу ОУН – «Баша» та виділяла санітарні кадри для лікарень УПА (АУСБУ ЛО, спр. П-36137, арк. 20–21, 73). Парис Софія («Іванка»), займаючи посаду підрайонної керівниці жіночої сітки ОУН, говорить про те, що на них покладались такі обов'язки: проводити збір одягу та продуктів харчування для вояків, проводити збори станичних, на яких підготовлювати їх до санітарної роботи (АУСБУ ЛО, спр. П-25265, арк. 13).

У зв'язку з величезними жіночими втратами в українському підпіллі, функції жіночої референтури з лютого 1945 р. бере на

себе Український Червоний Хрест, який був заснований на Прикарпатті ще у 1943 р. під керівництвом Катерини Зарицької. Очолюючи тут УЧХ, вона організувала нелегальні лікарні для вояків, забезпечувала їх медикаментами та медперсоналом. В її обов'язки також входило проведення курсів для санітарок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 54–55). У цьому контексті слід відзначити вищезгадану Юлію Галушак. Окрім проведеної нею активної націоналістичної роботи, увагу заслуговує її діяльність щодо активізації роботи найнижчих структур УЧХ у цілій Дрогобицькій області. Практично усі члени були залучені до збору продуктів, заготівлі медикаментів, медичних препаратів, а також до проведення антирадянської розвідки чи поширення націоналістичних листівок і літератури (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 140).

Таким чином, діяльність УЧХ полягала у підготовці санітарок та медсестер, заготівлі медикаментів, догляду за пораненими, а також допомога сім'ям українських підпільників. УЧХ, окрім того, проводив активну пропагандистку роботу серед українського населення та надавав допомогу господарчій референтурі (заготівля продуктів, збір одягу) (АУСБУ ЛО, спр. П-36137, арк. 22–23, 43–44; ГДА СБУ, спр. 372, т. 1, арк. 227). Уся робота УЧХ фактично велася у трьох напрямках: Служба здоров'я (СЗ), фармацевтично-аптечний відділ, суспільна опіка (СО) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 305).

Однак допомога і діяльність УЧХ на Прикарпатті тривала недовго. Із доручення від 22 липня 1945 р. бачимо про завдання ліквідувати на Прикарпатті УЧХ як окрему одиницю. Усі жіночі кадри, які виконували належно свої обов'язки, слід було приєднати до інших референтур і відповідно передати їм все матеріальне забезпечення (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 108а–109а). Це було пов'язано з тим, що більша частина учасників УЧХ, які володіли усією інформацією українського підпілля проживали у населених пунктах. Будучи арештованими, чи в силу своїх особливостей, жінки сприяли розконспірації роботи ОУН. Так, наприклад, із діяльності УЧХ надрайону «Кожан» (Войнилівський р-н, Станіславська обл.) бачимо, що у 1945 р. двічі проводилось скорочення кадрів і залишились лише ті, яким під силу було витримати вимоги підпільного життя (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 133). У звіті (травень 1946) Округного провідника ОУН

Коломийщини Григорія Легкого («Бориса») до Ярослава Мельника («Роберта») читаємо про те, що діяльність у терені проводили лише десять дівчат, які були заангажовані в роботі УЧХ. Вони були найбільш ідейні, перевірені та перебували під наглядом (Потічний, 2015, с. 68). Підтвердження цього бачимо із діяльності Анни Годик («Ліщина», «Зеня»), яка була референтом УЧХ у Самбірському районі, а вже з лютого 1946 р. таку посаду не займала і вийшла зі складу УПА, однак підтримувала зв'язок з підпіллям. Подальша її робота полягала у тому, щоб збирати продукти харчування у селах Чуква, Бісковичі, Кульчиці та ін. (АУСБУ ЛО, спр. П-23995, арк. 9).

Підготовка кадрів. Спеціалістів у цій справі готували на відповідних санітарних курсах. Щодо їх проведення висувались значні вимоги, зокрема: учасники курсів не повинні були знати про місце проведення навчання, тому потрапити туди вони мали із закритими очима; учасники не могли знайомитись між собою, тому лице у денний час завжди прикривалось маскою, яку можна було зняти в умовах повної темряви; заборонялись будь-які розмови між слухачами (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 17, арк. 15). Підтвердження вищезазначеного бачимо із навчання, що проводилось поблизу села Корчівка Журавненського району у лісовому масиві. До нього було залучено приблизно 18 дівчат, які не були знайомі між собою, а мали присвоєні лише членські номери. Після закінчення вони отримали вже псевдоніми. Керувала курсами, які тривали 7–8 днів (10–18 липня 1944 р.), – «Вихор». Окрім ідеологічної підготовки, слухачі отримали знання щодо надання першої медичної допомоги потерпілим, вивчали лікарські особливості різних трав, а також здобували необхідні базові медичні навички (АУСБУ ЛО, спр. П-27538, арк. 20). Десять днів тривали курси і в лісі поблизу села Недільна, які закінчили приблизно 10 дівчат (АУСБУ ЛО, спр. П-36667, арк. 24, 29).

Були випадки і навчання кадрів на зборах УЧХ. Наприклад, у 1944 р. таке навчання організувала Ольга Федішина («Степова», «Ліда», «Леся»). Дівчат (Софія Парис «Іванка», Людвіга Ганусик «Зірка», Людвіга Лазуркевич «Іскра», Анна Строцька, Ольга Страхова, «Чорний», «Бояриня») навчали правил надання першої медичної допомоги (АУСБУ ЛО, спр. П-25365, арк. 28, 38).

Основи гігієни. Обов'язковою у кожній станиці була наявність аптечки, яка містила: йод, спирт, аспірин, калій, йодоформ, ксероформ, вазилін, амоняк, марлю, бинт, вату, пластирі (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 145).

Розглядаючи тогочасні гігієнічні норми, варто зупинитись на ключових принципах гігієни харчування. У підпіллі існувала низка правил, зокрема заборонялось:

- їсти із загальної посудини, у разі харчування з чужого посуду слід було спершу добре його вимити гарячою водою
- вживати зіпсовані, брудні продукти; харчуватись у домівках, де є хворі
- пити воду із брудного джерела або перед сном
- переїдати (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1010–1011).

З метою виявлення різного роду хворіб та контролю за чистотою тіла, обов'язки сотенних та чотових санітарів передбачали проведення що два тижні перевірок відділів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 42). Зокрема Інструкції, окрім звичайних правил гігієни (миття рук перед їдою, вмивання щоранку обличчя та ін.), закріплювали наступне: мити голову з милом двічі на тиждень, а після миття добре сполоснути голову дощівкою, витерти чистим рушником та розчесати. У разі відсутності дощівки до води рекомендували додати соду або ж заварити «дугу» з попелу. Окрім того, волосся необхідно було тричі на день розчісувати гребінцем. Після кожної вечері слід було чистити зуби щіткою з порошком та полоскати ротову порожнину. Заборонялось користуватися чужими щітками та рушниками. Щотижня необхідно вмиватись повністю теплою водою (улітку – холодною) з милом. Підстригатись закликали раз на три тижні, а голитись – два рази на тиждень (при необхідності – більше) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1010, 1013). Стрільцям заборонялось мати волосся довше 7 см., оскільки у них не було змоги часто мити голову (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 42).

З профілактичними цілями поширення різних захворювань (вошей, сипного тифу) у відділах рекомендували часто виварювати білизну, прасувати одяг гарячою праскою, парити кожухи у печах або ж пропарювати одяг у банях (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 43). Відомі були і методи лікування різних захворювань

вань. Так, наприклад, від корости приписували вивар із сосонки, чемериці чи тютюну (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 75).

Не менш важливою складовою було забезпечення та догляд за одягом. Наголошувалось на тому, що на теренах, де розташовані сотні УПА, повинні створитись підручні магазини одягу, білизни та взуття. Отримати їх можна було лише шляхом заміни старого на нове. Використані речі підлягали пранню та ремонту (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 29, арк. 428). Керівництво закликала змінювати та прати білизну, носити одяг свого розміру, слідкувати за чистотою взуття (натирати його щотижня товщем), змінювати чатину, на якій спали, а постільну білизну витріпувати щодня. Кожен підпільник повинен був слідкувати за своїм зовнішнім виглядом, щоб він не мав викличного вигляду, а навпаки, був «милим і примірним» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1013; т. 67, арк. 348).

Наголошувалось і на особливостях гігієни у різні пори року. Так, наприклад, у зимовий період закликали під час походу ретельно підготувати взуття, обмурування та спорядження, слідкувати за диханням, відпочинком і водним балансом, а також вживати заходів профілактики обмороження (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 68, арк. 65).

Отож, яким мав бути вояк-упівець за тогочасними нормами? Чистий, любити порядок коло себе і у своєму приміщенні, впорядковано тримати свої речі, одягатись скромно та охайно, нейтрально ставитись до багатства в одязі, не використовувати і не користуватись надмірною кількістю парфумами чи кремами, підтримувати тверезий спосіб життя (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 200).

Санітарна ситуація. Важливим елементом підпілля була організація медичних пунктів та шпиталів, яка швидкими темпами поширилася з 1944 р. Бракувало не лише медичних препаратів, а й кадрів. На заклик вояків відгукнулися одразу студенти та лікарі. За короткий час у містах і селах було створено розгалужену сітку шпиталів і перев'язочних пунктів, складались аптечки (Чижевський, б.р., арк. 45). Із інструктивних матеріалів бачимо, що кожен повіт станом на 1 січня 1944 р. мав бути забезпечений шпиталем на 20–30 ліжок та необхідним інвентарем, який має розташову-

ватись у безпечному місці, а також при нагляді сотні санітарок (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 31).

Існувала в підпіллі і розгалужена система лікарень. Відомо, що у Войнилівському терені (Станіславська обл.) на початку 1945 р. було 3 медпункти та 10 санпунктів, а на кінець – 1 медпункт та 4 санпункти (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 133). Про одну з медустанов згадує Анастасія Вишивата, яка після закінчення медичних курсів, була призначена начальницею однієї з таких медичних установ, що розташовувалась у лісі неподалік с. Поляна (АУСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 93). Марія Івановська («Орлиця»), яка у 1945–1946 рр. виконувала свої обов'язки, зазначає, що поблизу села Труханів (Сколівський р-н) існував санітарний пункт «Харко», на якому її завдання полягало у зборі харчових продуктів для поранених бійців УПА. Окрім того, вона відповідала за прання білизни. Згодом, займаючи посаду референта УЧХ Стрийського надрайонного проводу, лікувала хворих учасників ОУН та контролювала роботу районних і надрайонних санітарів (АУСБУ ЛО, спр. П-38686, арк. 24–25).

Від матеріального становища лікарень та загальної ситуації у терені залежало місце лікування вояків. Так, за сприятливих умов хворі лікувались у медпунктах та санпунктах, а з погіршенням ситуації доступ на таке лікування мали лише важкохворі. Усі інші лікувались у криївках або ж по станицях (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 133).

Про це читаємо «є випадки, що стрілець не хоче обмитись, не має рушника або мила, то лікар цього не бачить і не старається цього стану ліквідувати шляхом відправ з ройовими, шляхом особистих вказівок і розмов, а навіть покарань. Мило, рушники в терені одержати можна, хоч би навіть порядком заміни старого і брудного на нове і чисте» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 58).

Аналізуючи звіт району Калушчини за вересень 1945 р., дізнаємось, що були проведені перевірки сотні «Бистриця». У них санітарний стан був цілком задовільний. Проблема, яка виникла із браком мила та білизни, була одразу розв'язана. Траплялись випадки захворювання на коросту, запалення, туберкульоз. За звітний період було проведено 6 операцій і усі – успішно. Окрім того, здійснено закупівлю медикаментів на 4150 крб. Однак у цей час у значно гіршому становищі був Долинський район. Там

відчувався надто низький санітарний рівень. Керівництво різним способом намагалося вплинути на цю ситуацію, зокрема, організувались сходи жіночтва з питань гігієни. Найбільш гостро тут стояла проблема венеричних недуг. Лише в Долині лікарська комісія виявила 400 захворювань (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 80, арк. 75). Станом на 1946 р. на території Стрийської округи (р-н Стрий) не було епідемій, однак поширеними були венеричні хвороби, зокрема у селах Дуліби, Стрільків, Слобідка та Лисятичі. Санітарна ситуація була поміркованою на території Славського Близько 30-ти стрільців було хворими (запалення, туберкульоз, короста, тиф, венеричні хвороби). Відчувався брак медикаментів («Звіт за місяць», б.р., ф. 9, т. 17). Ці дані підтверджуються і відомостями «Богуна». Він зазначає, що венеричні недуги, в цьому регіоні, поширені серед симпатиків, членів та стрільців. Наявність цих фактів розглядає через призму злочину, а таку поведінку упівців – нікчемною. З цього приводу видає наказ провести медичне обстеження членів підпілля, виявити усіх хворих та забронити їм зустрічі з іншими учасниками (порушення каралось смертю), у випадку легкої стадії захворювання провести лікування, а ті, що захворюють у подальшому, підлягали Револьюційному трибуналу та розстрілу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 20, арк. 27–29).

Протягом зими 1945–1946 р. у госпіталях, що були розташовані у лісах поблизу села Східниця, перебували на лікуванні від тифу приблизно десять вояків під наглядом санітарки Євгенії Хімії («Уляна») (АУСБУ ЛО, спр. П-24766, арк. 10; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 440, т. 8, арк. 120).

На території колишньої Дрогобицької області (сотня «Месники») узимку 1945–1946 рр. вояки масово захворіли на запалення легень, що призвело до тимчасового припинення діяльності. Усі вони лікувались у шпиталі, що функціонував у селі Каучий-Кут Стрийського району (ГДА СБУ, ф. 5, спр. 67448, т. 1, арк. 41). У звіті Самбірського надрайону за червень 1946 р. читаємо про відмінну роботу УЧХ. Терен вдалося повністю забезпечити необхідною кількістю медикаментів для надання першої медичної допомоги, а також успішно проведено боротьбу з коростою (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 78, арк. 295).

Поганий стан санітарії у 1947 р. був на території Рудок і Комарно. Окрім того, поширилися воші та короста. Відомо і про нестачу засобів гігієни («Загальний звіт», б.р., ф. 9, т. 17).

Очевидними є й проблеми із забезпеченням одягом та взуттям: *«Санітарна справа в одних відділах налагоджена, а в інших лікаря стрілець побачить дуже рідко. Стрілецьтво ходить у брудних сорочках, в черевиках з порозранюваними ногами, без онучок, а лікар на цю гігієнічну сторінку не звертає уваги»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 58). У надзвичайному звіті від 30.05.1945 р. читаємо про те, у Стрийській окрузі 88 стрільців були зовсім босими, а 126 потребували його нагальної заміни (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 110).

Досить гостро стояла проблема забезпечення на зимовий період. Так, із основних завдань на Прикарпатті в осінньо-зимовий час 1945 р. було забезпечення усіх підпільників одягом, взуттям, білизною, а також плащами та рукавицями. Кожен вояк мав отримати білий плащ для маскуванню у зимову пору (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 128). Майже забезпечений одягом та взуттям (станом на 31.07.1946 р.) був відділ «Наддністрянці» («Звіт підвідділу», б.р., ф. 31, т. 12).

У квітні 1946 р. відомо про важке становище вояків Станіславщини (Тактичний відтинок «Магура», що належав до Військової округи-4 «Говерла»). Тут виявлено випадки нестачі взуття, тому стрільці вимушені були босоніж ходити по снігу. Загалом здоровий стан вояків у тогочасних умовах, був задовільним. Знаємо також про факти ниркової хвороби, що була спровокована якістю води. Окрім того, траплялись випадки венеричних захворювань. Проблема виникала із забезпеченням санітарних кадрів, оскільки значну частину було втрачено. Відчувалася також нестача медикаментів (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 163).

Виникли потреби самому мити взуття та прати одяг. Не усі вояки вміли це робити. На допомогу приходили санітарки, які цьому вчили хлопців («Зимою в бункері», б.р., ф. 9, т. 43, арк. 33).

Зрозуміло, що матеріальне забезпечення і моральний стан вояків залежали від різних факторів. В один і той самий час відділи могли перебувати у кардинально різних побутових ситуаціях. Так, можна порівняти становище сотні «Опришки» та сотні «Журавлі», які у листопаді 1945 р. дислокувалися у Станіславській

області. Щодо перших можемо твердити про задовільний моральний стан вояків, відмінне технічне та господарське забезпечення: зброя, одяг, харчі, відсутність фактів дезертирства у відділі. Однак про таку ж ситуацію не можемо говорити щодо других. Погане матеріальне забезпечення відбивалося на моральному стані вояків, що призводило до дезертирства. Підпільники босі та обдерті по декілька тижнів переходили далеко в горах. Це пояснювалось більшою активністю більшовиків у цьому районі, що унеможливило належне забезпечення відділу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 131).

«Алкоголь – це ворог народу!»

Проблема вживання алкоголю гостро стояла вже і у середині ХХ ст.: *«тим часом алкоголь опановує наші села й міста, н'ють не тільки молоді й старі чоловіки і жінки, не гордує чаркою навіть молодь і дівчата»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1008). Українська нація, що мала на меті власне визволення, потребувала тільки таких людей, що гідно змогли б протистояти спокусам, вміли б постояти за справу, пожертвувати собою, а в хвилинках спокуси сказати коротко, але твердо: «Ні!» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1004). Тому активно поширювались заклики до молоді такого змісту: *«Українська молоде! Не шукай розради та забуття в горіліці. Шукай їх в активній боротьбі проти російсько-більшовицьких поневолювачів. Хай живе здорова та патріотична українська молоде!»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 43, арк. 245–246).

Керівництво ОУН та УПА вважало, що існування підпільних структур неможливе і несумісне з вживанням алкоголю. Особи, які його вживали, одразу ж ставали ворогами організації, оскільки у стані сп'яніння унеможлилювалось виконання покладених на них обов'язків належним чином. Водночас така людина перестає контролювати свої дії, що розглядалось одним із легких шляхів ворога до отримання таємниць організації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 152; спр. 376, т. 15, арк. 1006). Тобто, інакше кажучи, алкоголь – це ворог конспірації (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 59, арк. 159). Так, бачимо, що злочинцями почали вважатися Василь Бомбуляк («Буркута»), Василь Захарук («Сокільський», « Степа»), які пиячили та займались розпустою.

Про це було відомо більшовикам, тому керівництво заклиало розривати стосунки з такими людьми («Звернення», б.р., ф. 63, т. 2).

З метою боротьби з алкоголізмом на Прикарпатті у листопаді 1945 р. проводилось анкетування. Анкетні відомості передбачали відповіді на питання щодо характеристики випадків, які спричиняють вживання алкоголю, свідчення того, що пияцтво сприяє розконспірації Організації, підрахунок матеріальних витрат на купівлю самогону, свідчення деморалізаційної поведінки вояків у стані алкогольного сп'яніння та інше (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28, арк. 125).

Дозвіл на одноразове вживання алкоголю можна було отримати лише від лікаря, який радився з командиром чи провідником (у медичних цілях). Усіх порушників наказувати буками, а тих, що не виправились, – карою смерті. Керівник мав право розстріляти свого підопічного без суду, якщо побачив його у стані алкогольного сп'яніння (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 189; т. 23, арк. 38).

Оунівці усвідомлювали, що пропагування пияцтва було одним із методів боротьби радянської системи, тому поширювали такі гасла: *«Алкоголь – це засіб окупанта вбити, пристати і вбити політичний змісл народу, відвернути його увагу від боротьби за самостійну Соборну Українську Державу»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1008), *«Українська молоде! Коли ти запиваєшся, ворог тішитья з того, ворог добре знає, що горілкою доведе тебе до руїни. То ж всі, як один, перестаньте пити горілку!»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 43, арк. 245–246).

Негатив посилювався тим, що під впливом алкоголю зростала і чисельність злочинів, оскільки у такому стані член організації більше здатен на вбивства, крадіжки авантюри та інші аморальні злочини (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1007). Так, наприклад, Тереновий Організаційний Суд у 1946 р. покарав карою смерті Мороза Карла («Слуха») за пияцтво, аморальні вчинки та дезертирство («Протокол засідання», 1949, ф. 8, т. 1).

Не менш важливою була боротьба із палінням тютюну. Однак щодо цієї звички керівництво не було настільки категоричним. Наголошувалось на впливі тютюну на організм і звикання до куріння цигарок. У поширених листівках читаємо: *«Обмежуйся з куривом, а коли можеш то зовсім відмовся. Бо курення*

шкодить загально на твоїй організм, а особливо легені» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 15, арк. 1011), *«Куріння нищить твоє здоров'я. Куріння заставляє тебе принижуватися: жебрати тютюну, красти його. Куріння робить тебе невільником тютюну. Тому не кури!»* (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 43, арк. 245–246).

Висновки. Здоровий спосіб життя у підпільних умовах розглядався як один зі шляхів досягнення поставленої мети – боротьби за УССД. Керівництво ОУН та УПА відповідально поставилось до обґрунтування його основ та належного поширення цих норм серед вояків. Інструктивні й вишколені матеріали цілісно висвітлювали основні принципи та чітко розподіляли обов'язки щодо їх реалізації і належного рівня дотримання.

Режим дня, харчування, фізична активність, боротьба зі шкідливими звичками – ключові моменти, яким приділялась велика увага. Порівнюючи їх із сучасними рекомендаціями, можна стверджувати про високий та належний рівень розроблених матеріалів, які відповідали і відповідають нормам охорони здоров'я вояків.

Однак через умови підпільної боротьби, військові дії, які відбувались на Прикарпатті у 1940–1950 рр., підтримувати та забезпечувати тут належний рівень харчування чи гігієни було складно та не завжди вдавалось. Не менш важливим чинником була відсутність власної держави, а отже, існування та забезпечення армії – виклик не лише для вояків, а й для усього суспільства. У таких несприятливих умовах, досягнені результати є демонстрацією феноменальних зусиль.

Джерела та література

- Антонюк, Я.** (2016). «Повстанські дантисти»: лікування зубів у підпіллі ОУН-УПА. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*, 2, 65–72.
- АУСБУ ЛО – Архів управління Служби безпеки України у Львівській області.
- АЦДВР – Архів центру досліджень визвольного руху.
- Гавришко, М.** (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–212.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Демид зізнання. (б.р.). *Приватний архів В. Ільницького*.

- Загальний звіт за місяці листопад і грудень 1947 року по районах Комарно, Городок, Янів, Рудки. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 9, т. 17.
- Звернення «До чесних і ідейних членів ОУН!». (б.р.). *АЦДВР*, ф. 63, т. 2.
- Звіт за місяць вересень 1946 р. по Стрийському району. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 9, т. 17.
- Звіт підвідділу [«Наддністрянці»] 39, чота 134 [за липень 1946 р.]. (б.р.). *АЦДВР*, ф. 31, т. 12.
- Зимом в бункері. Справа про спогади командира УПА Степана Стебельського «Хріна». (б.р.). *АЦДВР*, ф. 9, т. 43, 117 арк.
- Льницький, В.** (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.)*. Дрогобич: Вимір.
- Льницький, В.** (2012). *Провід ОУН Карпатського краю*. Торонто – Львів: Літопис УПА.
- Льницький, В.** (2015). Особливості облаштування побуту в умовах підпілля Карпатського краю ОУН: 1945–1954 рр. (за матеріалами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 3, 34–39.
- Льницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Ковальчук, В.** (2016). Василь Кук у повсякденному житті (кін. 1940-х – поч. 1950-х рр.). *Славістична збірка*, 2, 400–412.
- Кісь, О.** (2009). Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях 1940–50-х років на західноукраїнських землях. *Схід-Захід: історико-культурологічний збірник*, 13–14, 101–126.
- Мицик, Ю. та ін.** (Упоряд.). (2016). *УПА: спогади, документи*. Київ.
- Пагіря, О.** (2012). Повсякденне життя вояків УПА крізь призму усної історії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 111, 41–43.
- Протокол засідання Теренового Організаційного Суду. – Постій, дня 28.01.1949 р. (1949). *АЦДВР*, ф. 8, т. 1, арк. 2.
- Онишко, Л.** (2006). *Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі (30-і – 40-і ХХ ст.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Львів.
- Потічний, П.** (Ред.). (2015). *Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952*. Торонто – Київ: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 25).
- Пустомітенко, О.** (2014). Жінки у підпіллі ОУН (б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*, 4, 77–83.

- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському заплілі: друга половина 1943–1944 рр. *Наукові записки з української історії*: зб. наук. ст., 17, 199–204.
- Стародубець, Г.** (2008). *Гене́за українського повстанського заплілля*: монографія. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Чижевський, В.** (б.р.). Організація військової праці ОУН. *Архів ЦДВР (у стадії опрацювання)*.
- Штендера, Є.** (Ред.). (1992). *Карпатська група УПА «Говерля»* (Кн. 2). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 19).
- Штендера, Є.** (Ред.). (1987). *Чорний ліс: видання команди Станіславського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки* (Кн. 1). Торонто – Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії; т. 3).
- Pnytskyi, V., & Kantor, N.** (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945–1954). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 173–180.

References

- Antoniuk, Ya.** (2016). «Povstanski dantysty»: likuvannia zubiv u pidpilli OUN-UPA ["Insurgent dentists": dental treatment in the OUN-UPA underground]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny – Current issues of social sciences and history of medicine*, 2, 65–72 [in Ukrainian].
- AUSBULO – Arkhiv upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv region] [in Ukrainian].
- ATsDVR – Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for Initial Motion Research] [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2015). Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh [Gender aspects of sexual morality in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 20, 199–212 [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Demyd ziznannia [Demid confession]. (n.d.). *Pryvatnyi arkhiv V. Ilnytskoho – Private archive of V. Ilnytsky* [in Ukrainian].
- Zahalnyi zvit za misiatsi lystopad i hruden 1947 roku po raionakh Komarno, Horodok, Yaniv, Rudky [The general world for the months of November and December 1947 in the districts of Komarno, Gorodok, Yaniv, Rudky]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 9, t. 17 [in Ukrainian].

- Zvernennia «Do chesnykh i ideinykh chleniv OUN!» [Address "To honest and ideological members of the OUN!"]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 63, t. 2 [in Ukrainian].
- Zvit za misiats veresen 1946 r. po Stryiskomu raionu [Report for the month of September 1946 in the Stryi district]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 9, t. 17 [in Ukrainian].
- Zvit pidviddil [“Naddnistriantsi”] 39, chota 134 [za lypen 1946 r.] [Report of the subdivision [“Transnistria”] 39, couple 134 [for July 1946]]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 31, t. 12 [in Ukrainian].
- Zymoïu v bunkerï. Sprava pro spohady komandyra UPA Stepana Stebelskoho "Khrina" [In winter in the bunker. The case of the memories of the UPA commander Stepan Stebelsky "Khrin"]. (n.d.). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 9, t. 43, 117 ark. [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2009). *Drohobyska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952 rr.) [Drohobych district of the OUN: structure and leadership (1945–1952)]*. Drohobych: Vymir [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2012). *Provid OUN Karpatskoho kraiu [The leadership of the OUN of the Carpathian region]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2015). Osoblyvosti oblashtuvannia pobutu v umovakh pidpillia Karpatskoho kraiu OUN: 1945–1954 rr. (za materialamy Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy) [Peculiarities of living arrangements in the underground conditions of the Carpathian region of the OUN: 1945–1954 (according to the materials of the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Management of Culture and Arts*, 3, 34–39 [in Ukrainian].
- Ilytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian liberation movement (1945–1954)]*. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Kovalchuk, V.** (2016). Vasyl Kuk u povsiakdennomu zhytti (kin. 1940-kh – poch. 1950-kh rr. [Vasyl Kuk in everyday life (late 1940s – early 1950s)]. *Slavistychna zbirka – Slavic collection*, 2, 400–412 [in Ukrainian].
- Kis, O.** (2009). Zhinochyï dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh 1940–50-kh rokiv na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Women’s experience of participating in the national liberation struggles of the 1940s and 1950s in Western Ukraine]. *Skhid-Zakhid: istoriko-kulturo-*

lohichniy zbirnyk – East–West journal: The Scholarly Journal for History and Culture, 13–14, 101–126 [in Ukrainian].

- Mytsyk, Yu. et al.** (Comps.). (2016). *UPA: spohady, dokumenty [UPA: memories, documents]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pahiria, O.** (2012). Povsiakdenne zhyttia voiakiv UPA kriz pryzmu usnoi istorii [Everyday life of UPA soldiers through the prism of oral history]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, 111, 41–43 [in Ukrainian].
- Protokol zasidannia Terenovoho Orhanizatsiinoho Sudu. – Postii, dnia 28.01.1949 r. [Minutes of the meeting of the Field Organizing Court. – Postoy, on January 28, 1949]. (1949). *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu – Archive of the Center for Initial Motion Research*, f. 8, t. 1, ark. 2 [in Ukrainian].
- Onyshko, L.** (2006). *Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi (30-i – 40-i XX st.) [Kateryna Zarytska in the Ukrainian national liberation movement (30s – 40s of the XX century)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Potichnyi, P.** (Ed.). (2015). *Kolomyiska okruha OUN: dokumenty i materialy 1945–1952 [Kolomyia district of the OUN: documents and materials 1945–1952]*. Toronto – Kyiv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 25) [in Ukrainian].
- Pustomitenko, O.** (2014). Zhinky u pidpilli OUN (b) u roky nimetsko-radianskoi viiny ta u povoienni chas [Women underground in the OUN (b) during the German-Soviet war and in the postwar period]. *Acta studiosa historica*, 4, 77–83 [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2005). Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druha polovyna 1943–1944 rr.) [Organization of the medical and sanitary service in the insurgent garrison (second half of 1943–1944)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history*, 17, 199–204 [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Chyzhevskiy, V.** (n.d.). Orhanizatsiia viiskovoi pratsi OUN [Organization of OUN military work]. *Arkhiv tsentru doslidzhen vyzvolnoho rukhu (u stadii opratsiuvannia) – Archive of the Center for Initial Motion Research (under construction)* [in Ukrainian].
- Shtendera, Ye.** (Ed.). (1992). *Karpatska hrupa UPA «Hoverlia» [Carpathian group of the UPA "Hoverla"]*. (Vol. 2). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 19) [in Ukrainian].

- Shtendera, Ye.** (Ed.). (1987). *Chornyi lis: vydannia komandy Stanislavskoho taktychnoho vidtynka UPA, 1947–1950 roky [Black Forest: published by the Stanislavsky Tactical Division of the Ukrainian Insurgent Army, 1947–1950]*. (Vol. 1). Toronto – Lviv: Litopys UPA. ("Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army"; vol. 3) [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., & Kantor, N.** (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945–1954). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – Eastern European Historical Bulletin*, 7, 173–180.

*Стаття надійшла до редакції 28.09.2021 р.
Стаття рекомендована до друку 08.10.2021 р.*